

УДК 821.163.41 : 050ГРАДИНА (091)
821.163.41.02

ГРАДИНА НА РАЗМЕЂИ ДВА ВЕКА -ХРОНОЛОШКИ И ТИПОЛОШКИ ПОГЛЕД НА РЕАЛИЗАМ КАО КЊИЖЕВНУ ФОРМАЦИЈУ У "ГРАДИНИ" 1900-1901

Апстракт: Приказ првог броја „Градине“ (1900) у Нишу као и двогодишњи излазак (1900-19001), није пуко тумачење временског раздобља на размеђи два века, већ суштинско тумачење објављених прилога, који нас упућују на правце у књижевности односно ауторе који, ослањајући се на романтизам, истовремено прихватају реализам као правац у књижевности, али и најављују долазак „модерне“.

Кључне речи: „Градина“, романтизам, реализам, модерна периодика, публикација, књижевност, приповетка, проза, поезија, писац .....

У историји српске периодике, „нулте“ године XX века, 1900-те, на несумњиву корист књижевности и култури, бележи се појава „Градине“, у Нишу, двадесет и две године по сједињењу ове средине српској држави после победе над Царством Османлија. У то доба обавезан је, и за сродне публикације карактеристичан, забавнопоучни и књижевно-научни модел, па се и овај часопис заснива на том доследно обликованом концепту. На примерима неких других публикација тога доба, и „Градина“, наиме, књижевне прилоге сврстава у забаву, а популарније писане

чланке из природних, хуманистичких и примењених наука повезује са научним, држећи такође да је поука битан чинилац и књижевних текстова.

То истовремено упућује на динамику излагања, што је, даље, опет потпуно слагање петнаестодневног ритма појављивања „Градине“ са ситуацијом коју препознајемо из историјата других сродних забавно-поучних часописа и листова, који су приближно излазили када и нишки. Лако би могло бити да управо у томе што је излазила у новоослободјеном крају јужне или старе Србије

и јесте њена особеност „српског начина“ уређивања по моделу забавно-поучне периодике, коју Душан Иванић јасно термилошки одређује и помиње уз књижевно-научну периоду попут Летописа Матице српске и „Отаџбине“.¹

Али када је реч о жанровском разврставању прилога на забавне, односно популарније писане чланке и поучност, такође је битан чинилац одређених текстова. И „Градина“ онога доба делила је поверење и науку, а главна јој је одлика да равноправно негује књижевне и научне прилоге. Уредништво је користило разне поводе да говори о догађајима сасвим далеких, дајући им на тај начин сигурне критеријуме за постављање нових погледа и у строго одређене научне оквире. „Градина“ је, тако, укратко у новом светлу приказала потоп, назначила нове датуме рођења Исуса Христа, објаснила каталептичне појаве, вулкане и земљотресе, минералне воде, светлост као лек, географско-историјске црте из Горњег поморавља и Запаља, узроке сентименталности, инсекте, слонове у Сијаму и Камбоџи, елементе климе итд.

Бавећи се оним што је испољено и доступно, оним што је видљиво и доказиво, доба у којем почиње да излази „Градина“, у смислу постојеће реалности, присутно је и у књижевним садржајима прилога које доноси, уобличујући универзалну уметничку слику живота и света. А то наука данас назива књижевном формацијом реализма, директно зах-

тевајући нове изражајне и обликовне форме, пре свега епске, односно приповетку и роман, условљених захтевима живота чије је проблеме хтео да изрази. Реализам углавном обухвата доба од 1870. до 1900. године, као природна реакција староме романтизму и улажење у модерне књижевне идеје, мада романтизам продужује свој живот, и у „Градини“ још има својих представника и од извесног је утицаја чак и на писце нове школе.

С правом је уочено да је периодика несумњиво главни посредник књижевне комуникације у епоси реализма. Кад то каже, Душан Иванић има у виду да је већина текстова најпре објављена у часописима и листовима, а онда тек евентуално у књигама. Тако се, вели он, дешавало готово с приповеткама и песмама.²

Од изузетне важности је Иванићево становиште да реализам није имао издвојено средишње гласило, али по броју окупљених имена и њиховом значају нека београдска гласила, излазећи током целе епохе, или су имала водећу улогу или одређену улогу у краћем периоду, уз „Српску зору“ и „Стражилово“, по једном драгоценом прилогу као што ћемо видети и „Градина“. Ономе, наравно, што најчешће и улази у појам програмског реализма, били су од највећег уплива листови Светозара Марковића и следбеника, а сва је прилика да се присутност реализма, као књижевне формације и поетике читава на свим плановима уређивања „Градине“, само у неједнаком интензитету и различитих техника де-

¹ Душан Иванић: „Српски реализам“; Свезнање Матице Српске, књ. 5; Матица Српска, Нови Сад, 1996.

² Исто

зилузија (демаскирања света, упозоравајући читаоца да живот не узима као текст, да је живот примаран у поређењу с текстом.). Тим пре што је дуга историја односа уметности према стварности – платоновски: да уметност понавља стварност, видно измењен у Аристотеловом учењу о подржавању као слободном односу уметника према чиниоцима стварности.... Метод, поступка реализма, уопште узев, заправо је представљање свакодневног живота, и свака свеска „Градине“ као целина за себе, од низа прилога, уређена је сходно томе синхроно или дијахроно. По прилозима и ауторима, имамо разлога да закључимо да епоха реализма заправо интегрише традицију реалистичности у српској литератури, ослоњену на Доситејево наслеђе, на хумористично-сатирични стил и фолклорну грађу тога типа.

1.

Читаоци који су већ другу свеску „Градине“ отворили одмах пошто је она угледала свет, 20. јануара 1900-те, морали су бити под утиском да им је у руке доспео важан и у многоме изузетан прилог. Важан захваљујући аутору, професору Љубомиру Јовановићу, историчару који се бавио и критиком, а изузетног својом садржином под насловом Поглед на српску књижевност 1899. године.

Већ самом дужином у три наставка (у броју 3 и са свршетком у броју 14, 10. августа исте године) прилог је уливао респект и сврставао се у један ред с осталим књижевно-историографским прилозима свога

доба, озбиљним, упућеним и рађеним с највишом амбицијом, и стога добија сасвим издвојен значај у историји наше публикације, посебно са аспекта наше теме. Писан је с изразитим и нескривеним отклоном према старом и затеченом, а с неизмерном подршком новом и настајућем.

Овај Јовановићев прилог има и шири и општији значај, и открива понеке кључне елементе његовог схватања историје, пошто је унео у критику метод историјског истраживања. Историјска критика узима се, иначе, као супротност естетичкој критици. (Његов оглед о I. Вукићевићу пример је критике која је историјска, али због тога није мање естетичка). Као што се и морало очекивати, шта значи продор народног живота и књижевно дело тога доба можемо најбоље видети већ у првом наставку, а пре свега да је одолео „овим вештачким преградама које туђинско господарство ставља на пут књижевном јединству српском“. Љуба Јовановић је начинио актуелни увид у књижевни рад у Краљевини троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца, мада не узима на себе цео обим оног што је касније под Краљевином припадало, заправо, по његовим речима, „онај део наше књижевности која се зове хрватском“, осим књиге ћирилицом, штампане у Загребу, или пак оне књижевне субјекте који свакако по овој или оној страни уопште могу сами из себе делити, али постојећем друштвеном поретку ипак припадају а не јављају се као самостални већ као његов ограничени члан, будући да „још једно Цетиње има доста специ-

фичан црногорски колорит, а Дубровник дубровачки“. Својим дистинкцијама, сувише оштрим и за много истанченије преливе у нагласку о којима је реч када се ради о обједињењу уметности речи Краљевином, у основи изгледа да је у праву. Јер у садашњем тренутку их одмеравамо не само према тадашњим мерилима националних вредности, него исто тако одређујемо државним устројством у којем се налазимо, као и оним што је од овога стања довело а морало се својевремено монархистички и југословенством испољити.

Љубомир Јовановић пише како је дошао до свог Погледа, захваљујући пре свега тек откривеним могућностима часописне периодике, а тих „чисто књижевних листова излазило је највише у Београду“. Сложним поступком критичког интерпретирања пренети су из часописа у његов прилог, мада је с правом упозорио да ће „многи од тих радова остати, ако не за увек, јамачно на дуго у њима закопани“. У томе има и нешто од истине и ово тврђење не представља само помодно одушевљење тек откривеним могућностима реализма у књижевности.

Када је припремао прилог, аутора је посебно занимало шта је излазило „у засебитим књигама“. У наредном наставку Погледа махом се бави „смртним случајевима“ наших писаца и престанком излажења „Дела“ које је „као месечни преглед већ шесту годину тако вршило своју дужност, да је било стекло гласа и признања и изван граница српских, како није бивало с другим српским књижевним листовима“. Бесумње заслужне покојнике неопозиво везује

у основи допринос „на пољу националне литературе“ који, међутим, нису више успевали да у постојећим књижевним облицима изразе не само облике тадашњег новог живота него и пред књижевност постављене нове захтеве. Својим анахроним делом, степеном сложености националне мотивисаности, нису ни могли ни умели да се одлучују на нове стваралачке поступке у оквирима једног новог чврстог поетичког и сасвим сигурно разгранатијег и сложенијег књижевно-критичког ситета. Тачније речено, старо и ново нису више били на истој равни. Док је по сваку цену одржавана класична равнотежа између њих, „Градинин“ књижевни аналитичар претеже ка новима, дословце закључивши: „Али 1899. година није нас оставила не привредивши осетно на нашем књижевном пољу“. Да би била израз све животне грађе, књижевност мора да се бави значајним људским поступцима целином реалних околности свакидашњице, отприлике тако да се сажетак Јовановићевих погледа могао укратко изложити, па и однос међу поступцима обликовања дотадашње романтичарске и приступне реалистичке уметничке слике света.

Приповедачка проза Лазе К. Лазаревића било је већ оно што се среће и што треба тражити. Реалистичка проза творца психолошке приповетке издвојила се и прочистила описима унутрашњег доживљаја свакодневне средине. Зато се и угао посматрања ширио. Зна за ликове који су ту да помогну развој основне породичне и личне драме. Јовановић је зато поздравио збирку приповедака Лазе К. дЛазаревића у којој је „до

сада непосзната и нештампана прича „Швабица“, лепа новела, једна од најлепших и овога даровитог писца“. Иначе, имају животну везу Лазаревићеве приповетке и песме Јована Јовановића Змаја чија нова збирка „пружа и сад нове и чува старе елементе духовне снаге српске“, без које нова књижевност не би можда била сиромашнија, али би одговарала стварности оног живота који су реалисти извели на позорницу.

Управо зато што реалистичан живот почива на међусобно чврсто узрочно повезаним догађајима, и у „Градини“ се учврстио, и то захваљујући ауторима који баш поседују стваралачку моћ промене. То „спуштање“ књижевности у свет свакодневног живота, сведеног на основне односе и најбитније везе, „Градина“ препознаје у делима пре свега „књижевног подмлатка који већ пристиже“. Тако сагледану човекову судбину опевају млади аутори попут Милорада Ј. Митровића и Милете Јакшића, а приповедају Хрваћанин Милан Будисављевић, Далматинац Иво Чипико и Врањанац Борисав Станковић. А Врање, то је узбуњени и ускомешани простор који постоји истовремено са онима у коме они живе. Станковићева збирка Из старог јеванђеља у носталгији за старим открива ново време, пошто му оно ипак искрсава у најмање очекиваним приликама.

„Градина“ у сам освит двадесетог века, тако, утврђује реализам као одлучујући чинилац у књижевном обликовању људског живота; тачније речено, превладава у великом простору српске уметности и културе и добија своје право значе-

ње, о чему њен есејист Љ. Јовановић дословце закључује: „Свима ће готово данашњим писцима заједничка бити тежња за што већом уметничком објективношћу. И песници као да певају и приповедачи као да приповедају много више ради самога стварања него ли ради вршења неког адруштвенога задатка“.

Са сличним закључком примамо Писмо „Градини“ Милоша Живковића о „нашој данашњој књижевности“, у двоброју 28 и 29 од 15. марта 1901. године, у одређеном смислу комплементарно Јовановићевом Погледу, пре свега по рекреирању појавних облика реализма који књижевности постаје њен основни задатак, а препознавање њених облика оно што аутор од ње у првом реду тражи. Судбину књижевности прати кроз промену и промену онако како се у актуелном књижевном периоду око 1900-те одвија.

Живковићев однос према реализму крајње је двосмислен и више него карактеристичан. У његовом Писму поезија остаје пред тим вратима, изван нове књижевне сцене. Она се појављује као прошлост која, додуше, утиче и мења садашњост књижевне осцене, али се сама промена одвија тек у сегменту прозне интерпретације животне збиље. У самим збивањима на сцени песници као да не учествују: „Остали су, да не поменем два три изузетка, обични, свагдашњи, тек да се пева, да буде стихова“, пише Милан Живковић. Такође запажа „стање апатије и мртвила у данашњој нашој књижевности. „До крајности интензивирајући критички став, он изричито поручује: „Зрело доба тражи спремније

људе и на књижевном пољу“.

Тако се на почетку двадесетог века, под утицајем реализма, књижевност коначно приближила свету свакодневног живота, покушавајући да и за себе освоји област коју су писци већ били учинили могућим за приповетку и роман. У свету без романтичарских преокупација свакодневни живот постаје једини могући предмет књижевног обликовања, али процес приближавања том животу није био ни једноставан, ни брз. Напротив, оно што на страницама „Градине“ прво пада у очи, јесте постепено, а понегде и мучно, превладавање конвенција које су по дефиницији прихватљиве и „одобрене“, пре свега у поезији, мада је она по своје естетском бићу истанчана и сложена. Уметничка поезија није била слика живота. Она је у „Градини“ свела, конвенционална и анахрона, без изузетка; а ни окренута ка ширем и универзалнијем контексту.

Реализам као превасходно обликована новина стварности афирмише приповедање као своју најеминентнију одлику, па се подржавају дела такве оријентације, а одбацују и критички дочекују дела изражајне конвенционалности. Тако у рубрици Оцене и прикази, коју „Градина“ успешно негује, о приповеци из српског живота извесног Ј.Х: Видојевића Брак после смрти, Јеремија Живковић пише негативно да би закључио: „Само писањем и штампањем дела не постаје се одмах књижевником“. Но у сродној рубрици Нове књиге и листови коментаришу се издања осмог кола Српске књижевне задруге, Доситеја и Сарајлије, затим приповетке двојице сувремених пи-

саца Јанка Веселиновића и Стевана Сремца. Слажући се у једном, да реализам препознатљивим приказивањем свакодневног и махом друштвеног живота даје књижевности нешто без чега она заслужује да буде сматрана озбиљном уметношћу, приказивач (Мил. А.К.) закључује, дакле, да и „толико популарна `Ивкова слава` нашла је оправдано место и у редовима књига Српске књижевне задруге“! Приказивач непосредно указује на то шта ова Сремчева реалистичка проза, кроз детаље свакодневног, успева да постигне: „овај живот становника наших крајева и језик којим говоре, она простота обичаја коју је Сремац изнео с неком симпатичном шалом, одушевљавају читаоца и он сам заволи лица његова у приповеци и чисто уздахне за тим прошлим, простим али лепим српским животом“.

Све је разуме се, тачно у тим старим оценама дела реалистичких писаца, одвећ поуздано у „Градини-ним“ информацијама и критичности по методу њених критичара и оценоваца, у коресподентним везама с унутрашњим одликама таквих дела о појавама и проблемима живота који је одавно протекао, темама која данас немају много, или немају уопште интересе, и пре могу бити занимљиве за историчаре.

2.

Ми сада знамо, по исувише видним траговима, који су аутори доминирали на страницама „Градине“, од којих су неке везивале највише амбиције, али извесно и колико је Уредништво било кадро да их окупи

на сарадњу. Поуздани путоказ у том смислу несумњива је чињеница да се у „Градини“ понављају извесни аутори, а да, опет, нема неких аутора од пресудне важности за то доба. По захтеву и у намерама, заслужује пажњу напор да се окупе аутори из свих српских крајева Краљевине, управо по линијама државотворног хоризонта изванредно размакнути.

При том, почетком XX века наступају велике промене у српској књижевности управо по томе што, у првом реду, стари и старији писци, као и неки млађи са утврђеним књижевним гласом, једном речи, који су дотле представљали српску књижевност, нестају, а намсто њих јављају се у великом броју малди писци, до јуче непознати. Никада у српској књижевности није радило тако мало старих, а тако много младих. Та промена у личностима имала је за последицу и промене у књижевним схватањима и у општем књижевном правцу, па је то искуство стигло да буде приметније управо у публикацијама попут „Градине“, које нису излазиле у центру него по рубовима ондашњег књижевног и јавног живота. Напредак у српској књижевности нарочито је везан са покретањем београдског Српског књижевног гласника, коме је 1901. године (чијим концем „Градина“ управо престаје да излази) оснивач и први уредник био Богдан Поповић; то је био први модерни књижевни часопис српски, западњачки по својим књижевним узорима и схватањима, али национални по непосредним смеровима и књижевном раду, како је утврдио Јован Скерлић у чувеној Историји српске књижев-

ности.³

На страницама „Градине“ нема Јанка Веселиновића ни његовог романескног говора, коме ће се настављачи наћи тек у 20. веку, ни Стевана Сремца, па према томе ни ретка из Ивкове славе или Зоне Замфирове, Бранислава Нушића, рецимо бар једне из његове збирке Десет прича (1901), ни Драгутина Илића, Владана Ђорђевића, Косте Христића, самим тим документарно-уметничке прозе: мемоара, аутобиографија, дневника, путописа; а ни Радоја Домановића, последњег значајног приповедача који је дело почео у традицијама класичног реализма, а наставио у фази његове радикалне дезинтеграције, док је главна дела написао управо од 1898. до 1902. дајући нов тип сатиричног говора.

Али је „Градина“ ипак будно пратила ауторска збивања на књижевној сцени. Према ауторима које је објавила просуђујемо и према њима се одређујемо када је реч о изузетности и слави овог часописног штива. Може се рећи већ одмах да је „пунокрвни Медитеранац“, како Видосав Стевановић назива Сима Матавуља, објавио причу „Калуђерска посла“ у три наставка, чијој чудесној магији приповедања ни данас не може да се одоли. Једног од првих писаца из Босне и Херцеговине, Светозара Ћоровића, објављена је цртица „Просјак“, широка и прецизна реалистичка слика, испричана лако, просто и природно, без много боје и израза, али непосредно и јасно.

³ Јован Скерлић: „Историја нове српске књижевности“; Рад, Београд, 1953; треће издање

Испитивањем односа према књижевном наслеђу зарад потпунијег сагледавања значаја, места и улоге „Градине“, побуђује се радозналост данашњег читаоца за књижевно дело Тадије Костића, приповедача и романсијера који је у своје време био радо читан писац. Свештеник и вероучитељ, писац и члан уређивачких листова, оставио је трага у српској култури, али пре свега у Нишу, где се пресељава 1903. године после скоро петнаест година службовања у родној горњомилановачком поднебљу. Владика Никанор видео је у Тадији ваљана свештеника и честита човека и предлаже га за судију у Духовном суду у Нишу. У Нишу је од раније уређивао Глас епархије нишке. Књижевно име Тадије Р. Костића није било непознато у Нишу. Овде је он имао наклоност читалачке публике. Управо у „Градини“ он објављује приповетку „Ноћна кукавица“ (бр. 1-2), а потом у наставцима, од броја 6 до 35, своју најдужу приповетку „Чикино дете“.

Још један изданак књижевне традиције која је већ у часу уметничког настанка везана за „Градину“, међу мање важних које је доносила на својим страницима, несумњиво је списатељица Јелена Димитријевић, управо Песмама објављеним у Нишу 1894. године, које Јован Скерлић оцењује као сасвим осредње. И у „Градини“ јавиће се песмом, и то старинског наслова „Кузум џанум“, у двоброју 7. и 8. од 5. априла 1900. године. Потом и песмама „У љубави“ и „Ти си волела“. Али је ипак одјекнула Ђул-Марикина приказња, лепа слика старог Ниша, у роду Сремчевих нишких приповедака, об-

јављена у Београду, а представљена међу новим књигама и листовима у „Градини“ из пера аутора потписаног иницијалом Ј. – по свој прилици Јеремије Живадиновића. Турски женски свет описан је и у њеним Писмима из Ниша о харемима, такође објављеним у Београду, 1897. Скерлић је с правом оценио да су њене прозе „без веће оригиналности и јаче снаге, са једноликим предметима, писани доста безличним стилем“, но да ипак имају „свога интереса и своју читалачку публику“. ⁴Управо је то имао у виду наводно анонимни критичар Ј. приказујући Ђул-Марикину приказњу, што је од нашег интереса да пренесемо у целости: „Једна црта, која је похвална и стална код Јелене, верност и тачност у причању и описивању, огледа се и у овој њеној књизи. Особине, обичаји, језик, све је то у њеним радовима готово фотографски верно и математички тачно, и нишки је живот онакав како га Јелена црта, док код Сремца има сваковрсних нетачности. Имало би се двоје да замери код ове последње Јеленине књиге: садржина приповетке није тако необична, романтична јединствена, да је на све стране разглашена, те да пада чудно кад неко помене, да не зна, Ђул-Марикину приказњу, која је, у самој ствари, једна обична несрећна љубав, можда с којим необичнијим детаљем; други, у Марикину причању чешће сам писац потисне јунакињу, те се осећа на неколико места обично шаблонско причање, које јасно одудара од оних лепих многих места, у којима је Марика прва, правцата, старинска

---

⁴ Исто,

Нишлика, таквих је места, истина, мало али би боље било да и њих није.

Ипак је вредна препорука ова лепа Јеленина књижица, верна слика онога доба, кад Ниш одиста беше „с р м а ђ у л и ш“, а `Нишлије-севдалије`. Желети је да Јелена пружи што више слика из тога доба, које, види се, одлично познаје, а уме и да га овековечи“.

И „Градинин“ однос према ауторима из Ниша од битног је значаја за разумевање њене концепције. Али је без ослонаца на уметничку релеватност и књижевно-уметнички значај. Она се нашла у положају у коме су пре ње већ били часописи завичајног културнога миљеа и опсега, имајући да објављују локалне ауторе. Приповетке „Мушко срце“ и „Зорка“ Милеве Ст. Димитријевић, професорке гимназије у Нишу, прича „Љубав“ најзаступљенијег нишког аутора, гимназисте Љубомира Симића, а нешто касније и лекара Николе Ђорића, преузимају читав један изражајни арсенал „стајаћих“ епитета и овешталих појава, ситуација или расположења и прескроман су принос „Градининих“ настојања да их подстиче и прати, онда објављује.

На сцену књижевне историје, да кажемо тако, „Нечиста крв“ ступила је управо на страницама „Градине“. Ова приповетка младог Борисава Станковића, у три наставка, увећала се до романа грандиозне вредности. Најуочљивије померање у том кретњу начињено је свакако објављивањем почетне верзије у „Градини“ као заврних страница романа. Иако се и данас чини потпуно неизвесним због чега је даље објављива-

ње ненадано прекинуто, „Градини“ је припала част да прва обнародује прекретничко дело српске уметничке прозе, типолошки ближе модерни него књижевној пракси преобликованог реализма.

Иначе су разлози и знакови раслојавања, односно мењања реализма већ били вишеструки. Управо у европском књижевном простору превладава уверење о окончању реализма. С тим иде нов вокабулар књижевних струја, позива се на нове поетике, потупке, идеје: импресионализам, симболизам, релативизам, витализам, спиратизам. Руши се позитивистичка слика света: настају нове теорије васионе, времена и простора. С тога је хронолошко питање појаве Нечисте крви у првобитној верзији приповедачке прозе од изузетног значаја у историји српске књижевности колико и српске периодике.

Роман је изашао 1911. у Београду. Занимљиво је да је друго издање, ћирилицом, објављено у Жениви, 1917. и исте године латиницом у Загребу.

Јован Скерлић оценио је Нечисту крв као „широко схваћен и снажно изведен модеран роман, један од најбољих и најпотпунијих романа у српској књижевности“.⁵ Зато није унео Борисава Станковића у поглавље о реализму, него у поглавље о књижевности после реализма. (Унео је пак Светозара Ћоровића, а изоставио Станковића иако припадају истој историјској епохи). Али је за српску књижевност, уопште узев, важно што се у „Градини“ појавило у назнакама прво романескно дело

---

⁵ Исто,

новог типа. Сав текст заправо наводи на закључак да „постојбину“ роману треба тражити управо у овом часопису из времена појављивања у три наставка у бројевима 5, од 1. марта, затим 6, петнаестак дана доцније, и у двоброју 7. и 8. од 5. априла 1900.

3.

Лако се даде закључити да је, као часописно штиво на размеђи два века, реализму као књижевној формацији, хронолошки и типолошки, „Градина“ широм уступила своје странице 1900-1901. године. Време између 1890. и 1900. године морало би се означити као прелазни период на граници два века, при чему би, међутим, последња деценија пре припадала модерној књижевности

XX века него завршној етапи XIX века.

Појавом Нечисте крви, већ као приповетке, почев од 1900-те, када се она појављује у „Градини“, српска књижевност је продужила своје развијање.

Али, са самог извора новог века, већ после друге године, „Градина“ је утихнула своје развијање, сачувавши се за „други живот“, почев од октобра 1966. године. „Новој“ истоименој публикацији за уметност, књижевност и културу убаштинила је једну од највећих вредности српске и словенске књижевности, Нечиста крв Борисава Станковића, пре-доминицијом модерне над књижевном формацијом реализма.